

บทที่ ๓

หลักและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การศึกษาพุทธวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น ผู้ศึกษาวิจัยมุ่งเน้นการศึกษาว่า พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการใดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ วิธีการหลักๆ ในการศึกษา คือ ๑. การศึกษาพุทธวิธีการในการบริหารงานพระพุทธศาสนาเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๒. การศึกษาพุทธวิธีการสอนการแสดงธรรม ซึ่งพุทธวิธีทั้งสองทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาขยายแผ่ไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว โดยเฉพาะแนวทางการสอนการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ที่มนุษย์ทุกคนต้องการพ้นจากความทุกข์จากการดำเนินชีวิตในโลกนี้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ผู้คนทั่วไปสนใจศึกษาและทดลองปฏิบัติตามหลักธรรมและวิธีการที่พุทธองค์ทรงให้ไว้ โดยเฉพาะหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พุทธองค์ทรงสอน ซึ่งเป็นการสอนที่มีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพื่อใช้ในการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ที่แท้จริงคือ เข้าถึงซึ่งพระนิพพาน

๓.๑ หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์มาตั้งแต่พุทธกาล พระสงฆ์ผู้เป็นศาสนทายาทของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เป็นผู้ปฏิบัติตามและดำรงไว้ซึ่งหลักคำสอนตลอดถึงการเผยแผ่ให้ประชาชนได้รับประโยชน์สุขครบวงจรทั้งตนเอง สังคม และประเทศชาติ นั่นคือการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้น ๆ อย่างเคร่งครัด งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นภาระสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ซึ่งปัจจุบันได้ขยายกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศพระพุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับเพราะพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่อย่างต่อเนื่องเต็มที่เต็มกำลังความสามารถ

ปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนานอกจากเทคนิคและวิธีการเผยแผ่แล้ว สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ลมฟ้าอากาศวิถีดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น อุตสาหกรรม การศึกษา ความเชื่อ ทัศนคติ จารีต วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่งานทางพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ผู้เผยแผ่นอกจากปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยแล้วจำเป็นต้องมีความชำนาญและความสามารถในหลาย ๆ ด้านประกอบกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติของพระสงฆ์หรือตัวผู้สื่อสารเอง ซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังที่ได้พบ และได้เห็น

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการสื่อสารตามหลักพุทธวิธีเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในส่วนที่เป็นหลักพุทธวิธี คุณสมบัติที่ดีของนักเผยแผ่ ตลอดจนถึงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับหลักนิเทศศาสตร์ พร้อมทั้งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาประกอบในการอ้างอิง ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ เริ่มต้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นับแต่ปีที่เสด็จออกบรรพชาถึงปีที่ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่จนถึงที่สุดแล้วเป็นเวลาได้ ๖ ปี อย่างขึ้นปีที่ ๗ พระมหาบุรุษก็แน่วพระทัยว่าทุกกรกิริยาไม่ใช่ทางแห่งพระโพธิญาณ ทรงเห็นว่าถ้าทำจิตไม่ให้เกาะเกี่ยวในอกุศลทั้งมวลได้ ความทุกข์ทั้งหลายก็จะหลุดพ้นไป จึงทรงเลิกการบำเพ็ญแบบทุกกรกิริยาแล้วกลับมาเสวยพระกระยาหารใหม่ตามเดิม ฝ่ายปัญจวัคคีย์เห็นพระองค์กลับเสวยพระกระยาหารแล้ว มีความเข้าใจว่าพระองค์ทรงกลายมาเป็นผู้มักมากเสียแล้ว จึงพากันทอดทิ้งพระองค์ไปอยู่ยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เป็นเหตุให้พระองค์ได้ความวิเวกยิ่งขึ้น เมื่อพระวรกายกลับสมบูรณ์ตามเดิม จึงทรงมุ่งบำเพ็ญเพียรทางจิต ครั้นถึงวันเพ็ญเดือนวิสาขะ (กลางเดือน ๖) ต้นปีนั้น เวลาเช้าอากาศกำลังแจ่มใส พระองค์ประทับอยู่ที่ใต้ต้นอัสถผฤกษ์ต้นหนึ่งไม่ห่างจากแม่น้ำเนรัญชรา ขณะนั้นนางสุชาดาธิดาบุตรสาวของกม္ภพินายบ้านเสนานิคมตำบลอุรุเวลา ได้จัดข้าวมธุปายาสอันประณีตใส่ถาดทองคำมาเพื่อบวงสรวงเทวดาในวันสำคัญตามลัทธินิยมของตน เห็นมหาบุรุษประทับนั่ง กำลังทรงทดลองกำหนดวาระจิตอยู่ก็สำคัญว่าเป็นเทวดา จึงน้อมถาดข้าวมธุปายาสเข้าไปกล่าวคำถวายพร้อมถาด ตั้งความปรารถนาอันนอบน้อมตามลัทธิเสร็จแล้วถอยกลับไป พระองค์ทรงรับแล้วเสด็จไปสู่ที่น้ำส้านพระวรกายก่อน แล้วจึงเสวยข้าวมธุปายาสทรงลอยถาดทองคำลงในกระแสน้ำเนรัญชรา ต่อนั้นเสด็จไปประทับในดงไม้สาละใกล้ฝั่งนั้นตลอดวัน^๑

ครั้นย่างเข้าสู่ยามเย็น พระมหาบุรุษได้เสด็จข้ามแม่น้ำไปสู่ต้นอัสถผฤกษ์อีกต้นหนึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งที่โค้งแม่น้ำเนรัญชราฝั่งตะวันตก มีหาดทรายสะอาดเย็นลงไปถึงชายฝั่งเป็นทัศนียภาพที่เจริญตาเจริญใจ ระหว่างทางทรงรับพ่อนหญ้าคาจากโสถถียพราหมณ์คนหาบหญ้าขายน้อมถวาย หนึ่งพ่อนทรงนำหญ้าคาพ่อนนั้นมาลาดเป็นบัลลังก์ที่ควมไม่อัสถผฤกษ์ทางด้านริมฝั่งน้ำ แล้วเสด็จขึ้นประทับนั่งขัดสมาธิเหนือบัลลังก์หญ้านั้น ผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออกทรงอธิษฐานว่า แม่เนื้อและเลือดในร่างกายจะเหือดแห้งหายไปเหลืออยู่แต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที ถ้ายังไม่บรรลुพระโพธิญาณเพียงใดจะไม่ลุกขึ้นจากที่นี้เพียงนั้น^๒ ครั้นเวลาอาทิตย์เริ่มอัสดงก็ทรงกาจัดกิเลสจนได้ตรัสรู้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณในยามต้น ตรัสรู้จตุปบาทญาณในยามกลางและตรัสรู้อาสวกขยญาณเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกับความสิ้นไปแห่งราตรีในยามสุดท้ายแห่งวันเพ็ญวิสาขะนั้น^๓

นับย้อนหลังไปแต่ก่อนเริ่มพุทธศักราชได้ ๔๖ ปี ตั้งแต่วันตรัสรู้แล้วพระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุขเพื่อตรวจสอบทดลองพระโพธิญาณที่ได้ตรัสรู้นั้นให้แก่พระทัย อยู่ในบริเวณ โปธิมณฑลจนตลอด ๗ สัปดาห์ คราวนี้ไม่ได้อยู่ในกำหนดเสวยวิมุตติสุข ทรงคำนึงถึงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ว่ลัทธิซึ่งยากยากที่ผู้อื่นจะรู้ตาม จึงน้อมไปเพื่อจะมีทรงสั่งสอน แต่อาศัยพระกรุณาจึงทรงเล็งเห็นว่าในโลกนี้ยังพอมิบุคคลที่พอจะรู้ตามได้บ้างก็มี แล้วตกลงพระทัยว่าจะทรงสั่งสอน ทรงนึกถึง

^๑พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑิตยาโน), **พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^๒สิทธิ บุตรอินทร์, **พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๗.

^๓เรื่องเดียวกัน

บุคคลที่สมควรจะโปรดก่อน เช่น อาหารดาบสกับอุทกดาบส ท่านเหล่านี้ก็หาบุญไม่เสียแล้ว^๔ จะมีอยู่ก็แต่ปัญจวัคคีย์ ก็เสด็จออกเดินทางมุ่งตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในตอนเย็นวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ (เดือน ๘) เสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่อยู่ของปัญจวัคคีย์ ฝ่ายพวกปัญจวัคคีย์เห็นพระองค์เสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันว่าจะไม่ไหวไม่ลุกขึ้นต้อนรับและไม่รับบาตรจีวร จะตั้งไว้เพียงอาสนะให้เท่านั้น ครั้นเสด็จถึงแล้วต่างก็พูดจาอย่างเสียมิได้ แม้จะตรัสบอกว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว จะแสดงธรรมให้ฟังก็ไม่ยอมเชื่อพากันคัดค้านลาเลิกด้วยถ้อยคำต่าง ๆ จนพระพุทธองค์ขี้ใจน้อยให้ระลึกว่า พระองค์เคยกล่าวคำว่าตรัสรู้เช่นนี้มาแต่กาลก่อนบ้างหรือ ท่านทั้ง ๕ จึงระลึกได้ต่างสงบคอยฟังธรรม คำวันนั้นพระพุทธองค์ประทับแรมอยู่กับปัญจวัคคีย์

รุ่งขึ้นวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ พระพุทธองค์จึงเริ่มแสดงพระธรรมจักรกัปปวัตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ นับเป็นเทศนาภังค์แรกเมื่อจบเทศนา พระโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ (ดวงตา เห็นธรรม) เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน พระองค์จึงเปล่งอุทานว่า อัญญาสิ วตโพ โกณฑัญญะ อัญญาโกณฑัญญะรู้แล้วหนอ เพราะคำอุทานนี้ ท่านโกณฑัญญะจึงได้นามเพิ่มขึ้นว่า “อัญญาโกณฑัญญะ”^๕ ท่านได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในวันนั้นเอง พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทานับเป็นพระสงฆ์องค์แรกในพระพุทธศาสนา ต่อแต่วันนั้นก็ทรงสั่งสอนเพิ่มเติมจนท่านทั้ง ๔ ได้ดวงตาเห็นธรรมและได้บรรพชาอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาถ้วนทุกองค์ ครั้นถึงดิถีที่ ๕ แห่งเดือนสาवณะ (แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘) พระองค์จึงแสดงอนันตลักขณสูตรโปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์ จนได้สำเร็จพระอรหันต์ผลทั้ง ๕ ท่านในวันนั้นนับเป็นพระอรหันต์เกิดขึ้นแล้วในโลก ๖ องค์ด้วยกันรวมทั้งพระพุทธองค์ด้วย

๓.๑.๒ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นปรากฏการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวก่อนใครในโลก จาก นั้นพระองค์จึงได้นำคุณธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ไปสั่งสอนเวไนยสัตว์จนได้ บรรลุตามมากมาย จนสามารถก่อตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้นมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

การตรัสรู้เป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เห็นถึงพุทธจริยาในการค้นพบสัจธรรม คือความจริงของสรรพสิ่งในโลก ที่ทำให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นพระสัมมาพุทธเจ้า^๖ การตรัสรู้ยังบ่งบอกให้เห็นถึงคุณธรรมความดีของพระองค์และความพยายามที่จะรู้สิ่งที่มีมนุษย์คนใดคนหนึ่งไม่เคยรู้มาก่อน ในตอนแรกก่อนการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าประสงค์จะเอาชนะกิเลสที่เกิดขึ้นในใจของพระองค์เท่านั้น แต่พอหลังจากตรัสรู้แล้ว จึงทราบว่ามีผลจากการตรัสรู้ธรรมของพระองค์นั้นสามารถนำไปสั่งสอนชาวโลกให้รู้ตามได้ นี่จึงนับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ที่มีต่อชาวโลก จนทำให้เราได้มีคุณธรรมความดีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมาได้จนทุกวันนี้

^๔สุริย์ มีกิจผล, **พุทธประวัติ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

^๕สุริย์ มีผลกิจ และคณะ, **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๓).

^๖พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต์, **พุทธประวัติ ภาคหลากหลาย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้ พระองค์ต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างมากที่จะเอาชนะตัวพระองค์ให้ได้ พระองค์ ได้ตั้งสัจอธิษฐานอย่างเด็ดเดี่ยว ถึงขนาดอธิษฐานว่าถ้าไม่ได้บรรลุคุณพิเศษที่ต้องการจะไม่ลุกจากที่ บัลลังก์นี้ ถึงแม้ว่าหนิง เอ็น เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไปก็ตาม

การตรัสรู้ หมายถึง การค้นพบสัจธรรมความจริงที่มีอยู่ในโลก จนเป็นที่พอพระทัยของพระพุทธเจ้า เป็นการค้นพบสิ่งใหม่ที่ทำให้พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทุกอย่าง ซึ่งไม่มีใครพบมาก่อนในครั้งนั้น การตรัสรู้ ไม่ใช่เป็นการรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งเท่านั้น เพราะการที่ผู้ใดผู้หนึ่งรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว อาจไม่ได้ปฏิบัติเคร่งครัดตามเรื่องที่รู้นั้น แต่การตรัสรู้ เป็นการรู้แจ้งที่ทำความบริสุทธิ์ให้แก่ตัวเอง สิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายในใจ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความริษยา ความฟุ้งซ่าน เป็นต้น ได้ถูกกำจัดกวาดล้างไปอย่างหมดสิ้น จนทำให้ดวงจิตหมดจดบริสุทธิ์ผ่องใส การตรัสรู้จึงเป็นความสำเร็จความรู้ทั้งวิชาการและการปฏิบัติอย่างแท้จริง^{๗๗}

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น เป็นสัจธรรมเรียกว่า อริยสัจ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา แต่ก่อนที่จะตรัสรู้อริยสัจนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงปฏิบัติหลักการอื่นผ่านขั้นตอนมาก่อนแล้ว ในตอนแรกได้ทบทวนฉันทะต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามาจากอาจารย์ ซึ่งได้แก่ รูปฉันทะ ๔ อรูปฉันทะ ๔ ทรงเจริญสมณภาวนาทำจิตให้เป็นสมาธิ คือแน่วแน่มั่นคงปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง^{๗๘} และยังญาณอันเป็นปัญญารู้แจ้งเห็นจริงให้เกิดขึ้นในยามทั้ง ๓ ญาณ ๓ นั้น^{๗๙} ได้แก่

๑. บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือการระลึกถึงชาติในอดีตของตนได้
๒. จุตูปปาตญาณ การรู้การจุติและการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย
๓. อาสวักขยญาณ ความรู้เป็นเหตุสิ้นกิเลสอาสวะที่เป็นเครื่องเศร้าหมองหมองอยู่ในจิตสันดาน

พระองค์ทรงรู้อริยสัจ^{๘๐} ๔ เป็นเรื่องสุดท้ายซึ่งได้แก่

๑. ทุกข์ ความลำบากของสรรพสัตว์
๒. สมุทัย เหตุของการเกิดทุกข์
๓. นิโรธ การดับเหตุแห่งการเกิดทุกข์
๔. มรรค หนทางที่จะเป็นเหตุแห่งการดับทุกข์

หลังจากพระองค์ได้รู้อริยสัจ ๔ แล้ว ได้มีพระปัญญาแจ่มแจ้ง เป็นผู้รู้ทุกสิ่งอย่างในโลก เป็นเหตุให้ถึงความบริสุทธิ์จากกิเลสอาสวะเครื่องเศร้าหมองที่ต้องอยู่ในจิตใจ จึงได้ตรัสรู้ธรรมในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ อันเป็นเดือนวิสาขมาส จนได้พระนามว่า “อรหัน” ซึ่งแปลว่า ผู้หมดจดจากกิเลสและตรัสรู้ชอบโดยลำพังพระองค์เอง ได้พระนามว่า “สัมมาสัมพุทธ” ซึ่งแปลว่า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระองค์จึงได้พระนามใหม่ว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” ตั้งแต่หลังการตรัสรู้นั้นมา ทั้งคำว่า“

^{๗๗}วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ และปรีชา ช้างขวัญยืน, พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๕๐.

^{๗๘}อง.ทสก. (ไทย), ๒๔/๒๙/๗๐.

^{๗๙}ที.สี. (ไทย), ๙/๒๒๖-๒๔๙/๗๕-๘๔.

^{๘๐}สุ.ม.(ไทย) ๕/๑๒๔/๓๒๐.

พุทธโธ” ซึ่งหมายถึงผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน จึงได้เป็นพระนามที่ชาวโลกได้กล่าวสรรเสริญพระคุณแด่พระองค์ ดังนี้

ผลที่เกิดจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นการประกาศ สัจธรรมแห่งพระพุทธศาสนา เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการก่อตั้งพระศาสนา ซึ่งเป็นผลนำมาซึ่งความสุข อันยิ่งใหญ่แก่สัตว์โลกทั้งปวง การตรัสรู้ทำให้เกิดหลักธรรมคาสอนให้พวกเราได้ศึกษาปฏิบัติมาจนถึงทุกวันนี้ ผลแห่งการตรัสรู้ ยังถือเป็นแบบอย่างแก่นมนุษย์ผู้มี ความเพียรมุ่งพยายามอย่างแน่วแน่ที่จะกระทำการที่ทำได้ยากจนประสบความสำเร็จ และได้ก่อประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างมหาศาลและยังได้ทำให้พระสมณโคดม ได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า เป็นศาสดาเอกของชาวพุทธ เป็นผู้ก่อตั้งกำเนิดพระพุทธศาสนาขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับเคารพนับถือ

จากการศึกษาบทความเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาท ในประเด็นที่เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ลักษณะที่เป็นองค์ประกอบแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พบว่ามีประเด็นที่สำคัญเป็นอย่างมาก ตามธรรมดาแล้วการที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น ต้องมีบารมีที่สั่งสมมาอย่างแก่กล้าเป็นอย่างมาก

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังที่ต่างๆ เมื่อมีพระอรหันต์สาวกจำนวน ๖๐ องค์ พระองค์เห็นสมควรแล้วที่จะส่งพระสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนาให้แพร่ขยายไปเพื่อปลดทุกข์ของชาวโลก จึงมีรับสั่งกับพระสาวกเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากปวงทั้งปวง ทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายมีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราจะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๑๑}

ลำดับต่อมาพระองค์ได้เดินทางไปโปรดชฎิลสามพี่น้องที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พระพุทธเจ้าทรงใช้เวลา ๒ เดือน จากนั้นได้เสด็จไปเทศน์โปรดพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชา แห่งแคว้นมคธ ชาวมคธเห็นว่าแม้ชฎิลสามพี่น้องที่ตนเองนับถือยังยอมเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จึงลดทิฐิมานะหันมาตั้งใจฟังธรรม ในที่สุดก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์สามารถวางรากฐานแห่งพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธได้สำเร็จ ซึ่งเป็นหนึ่งในแคว้นมหาอำนาจในยุคนั้น นี่คือผลการวางแผนประกาศพระศาสนาในเบื้องต้นของพระพุทธองค์ และมีพุทธวิธีในการบริหารเพื่อช่วยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อมาถึงยุคปัจจุบัน การบริหารจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓.๑.๓ หลักประโยชน์ ๓

พระพุทธเจ้าท่านทรงประกาศพระศาสนาโดยยึดหลักประโยชน์และความสุขของมหาชนเป็นที่ตั้ง ถือเป็นวัตถุประสงค์หลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังพุทธโอวาทว่า

^{๑๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

“พวกเธอ จงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มา เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าไปร่วมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ครบบริบูรณ์บริสุทธิ สัตว์ทั้งหลาย จำพวกที่มีรูป คือกิเลสในจักขุน้อย มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี”^{๑๒}

พุทธพจน์นี้ เป็นเครื่องชี้ชัดถึงบทบาทสำคัญของการสื่อหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเป็นหลักการและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าพุทธสาวกจนตราเป็นปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ โดยหลักการก็คือ ให้เกิดประโยชน์สุข ตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ^{๑๓} คือ

๑. ทิฐธัมมิกัตถะประโยชน์	ประโยชน์ในชาตินี้
๒. สัมปรายิกัตถะประโยชน์	ประโยชน์ในชาติหน้า
๓. ปรมัตถะประโยชน์	ประโยชน์อย่างยิ่ง

ดังนั้นพระพุทธเจ้า จึงทรงมีพุทธประสงค์ในการสอนเพื่อให้มหาชนเกิดความรู้ ความเห็น ๓ ประการ^{๑๔} คือ

๑. เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิญาญธรรมเทศนา) หมายความว่า สิ่งใดที่พระองค์ทรงรู้แล้ว ทรงเห็นแล้วแต่เมื่อทรงพิจารณาว่าไม่เป็นประโยชน์สำหรับมหาชน พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงสอนในสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้จริงเห็นแจ้งเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ อุปมาเหมือนครูที่มีความรู้มาก แต่ก็นำเอาเฉพาะความรู้เท่าที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้นๆ มาสอนเท่าที่จะฟังเป็นประโยชน์แก่ศิษย์ และเท่าที่วุฒิภาวะของศิษย์จะรับได้ ดังตัวอย่างเช่น

.....พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพาวน (ป่าประดู่ลาย)
ใกล้เมืองโกสัมพี ครั้นนั้นทรงถือใบประดู่ลายเพียงเล็กน้อยไว้ใน
พระหัตถ์แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าใบประดู่ลายในพระหัตถ์กับ
ใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นอย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนที่อยู่
บนต้นมีมากนัก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องนี้ ฉันใด เรื่องที่ทรงรู้
นั้นมีมากเหมือนใบไม้บนต้นส่วนที่ทรงบอก และทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายมีเพียงเล็กน้อยเหมือนใบไม้ในพระหัตถ์^{๑๕}

ทั้งนี้ ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะบอกว่า ส่วนไหนที่ไม่มีประโยชน์แก่พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนด เพื่อความรู้ยิ่ง และนิพพาน ก็จะไม่บอก ส่วนไหนที่ที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นไปเพื่อการตรัสรู้และนิพพาน เช่น เรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระองค์ก็จะตรัสบอกพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ ไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรองตามแล้วก็ไม่เห็น

^{๑๒}ที.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๓}จุ.จ.(ไทย)๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

^{๑๔}อง.ติก (ไทย) ๒๐/๓๕๖/๕๖๕.

^{๑๕}สี.ส. (ไทย) ๑๘/๕๔๘/๑๗๑๒.

๒. เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธรรมเทศนา) พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ยากเกินไปจนถึง กับตรงตามแล้วไม่เห็นและไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องตรึกตรองขบคิดก็เห็นได้

พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ในสังคาลสูตร เล่าไว้ว่า เช้าวันหนึ่งพระพุทธองค์ทรงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ทอดพระเนตรเห็นสังคาลมาณพผู้มีผมเปียก ผมเปียก(แสดงถึงความทุกข์โศก)กำลังไหว้ทิศทั้งหลายอยู่ ในระหว่างทางเสด็จพุทธดำเนิน จึงตรัสถามว่า ทำอย่างนั้นเพื่ออะไรมานพกราบทูลว่า ทำตามคำของบิดาซึ่งได้สั่งไว้เมื่อใกล้จะสิ้นชีพว่าให้ไหว้ทิศทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ในวินัยของพระอริยะเขาไม่มอบน้อมไหว้ทิศกันอย่างนี้ดอก มานพขอรับรองให้ทรงแสดงการไหว้ทิศในอริยวินัยพระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมเรื่องให้เว้นความชั่วต่างๆ ให้รู้จักมิตรแท้ มิตรเทียม และทรงแสดงทิศ ๖ ในความหมายใหม่ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติในชีวิตประจำวันกล่าวคือ

๑. ทิศเบื้องหน้า มารดา บิดา
๒. ทิศเบื้องขวา ครูอาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง บุตร ภรรยา
๔. ทิศเบื้องซ้าย มิตร
๕. ทิศเบื้องต่ำ ทาสกรรมกร หรือคนที่อยู่ในฐานะต่ำกว่า
๖. ทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ผู้มีศีล

ทรงแสดงว่า ให้ปฏิบัติชอบต่อบุคคลประเภทต่างๆ ดังกล่าวมาชื่อว่าเป็นการไหว้ทิศที่ต้องตามอริยวินัย นอกจากนี้ยังทรงแสดงหน้าที่ ที่บุคคลประเภคนั้นพึงปฏิบัติต่อกันเพื่อความสงบสุข ความราบรื่นของการครองชีวิตอยู่ด้วยกันเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบลงแล้ว สังคาลมาณพก็ชื่นชมยินดีปฏิญาณตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะเขาตรงตามด้วยเหตุผลแล้ว เห็นจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงสอน

๓. เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครจริยธรรมสามารถยังผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตนๆ (สปปาฏิหาริยธรรมเทศนา) บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุดข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนกระทั่งบัดนี้ ก็ด้วยอานุภาพของอนุศาสน์ปาฏิหาริย์นั่นเอง

การที่พระพุทธองค์ประสงค์ให้เกิดเป็นประโยชน์แก่มหาชน คือเกิดเป็นความสุขนั้น พึงหมายเอาลักษณะสุขที่สืบเนื่องจากการดับ อาจจำแนกออกเป็น ๓ ประการ^{๑๖} คือ

๑. ดับอวิชชา หมายถึง การเกิดญาณทัสสนะอันสูงสุด
 ๒. ดับกิเลส หมายถึง กำจัดความชั่วร้ายและของเสียต่าง ๆ ภายในจิตใจ หหมด.
- เหตุที่จะก่อปัญหา ความเดือดร้อน วุ่นวาย ต่าง ๆ แก่ชีวิตและสังคม

^{๑๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๕๒.

๓. ดับทุกข์ หมายถึง หมดความทุกข์ บรรลุประโยชน์สูงสุด เกิดเป็นสุขที่
นิรันดร์

ความสุข ถือเป็นความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนากล่าวให้
ชัดเจนก็คือ การปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์สุข เริ่มแต่ขั้นต้น คือ บุญ มีพุทธพจน์
รับรองไว้ว่า “บุญเป็นชื่อของความสุข”^{๑๗} คนจะถึงความสุขได้ ต้องมีศีลเป็นพื้นฐาน ในการบำเพ็ญ
เพียรทางจิต หรือเจริญภาวนา ศีล ถือเป็นตัวทำให้เกิดจิตนิ่ง เกิดเป็นฌาน ความสุขก็เป็นองค์ประกอบ
ของฌาน ฌานยิ่งสูงขึ้น ความสุขก็ยิ่งประณีตขึ้น เป้าหมายของพระพุทธศาสนาอันสูงสุดคือนิพพาน ก็
เป็นสุขและเป็นบรมสุขด้วย ดังพุทธพจน์ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๘}

พระพุทธศาสนาสอนให้มองประโยชน์ที่เกิดขึ้น ตามสภาวะที่เป็นจริง สนับสนุนให้ฝึกตนให้ถึง
ความสุขแลเจริญอกงามในธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป ผู้ที่มีความพร้อมและฝึกฝนตนอยู่ในระดับต่างกัน ย่อม
ได้รับความสุขที่ต่างกัน แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ปราศจากอคติและเกื้อกูลต่อกัน ส่งเสริม
ประโยชน์สุข อันชอบธรรมและความก้าวหน้าของกันและกันตามลำดับ

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังมีหลักการที่ถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน
โอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานแก่พระอริยสาวก ๑,๒๕๐ รูป ณ วัดเวฬุวัน ในวันเพ็ญ
เดือน ๓ หรือเรียกว่า วันจาตุรงคสันนิบาตหรือวันมาฆบูชา ดังนี้

๑. การไม่ทำบาปทั้งปวง
๒. การทำกุศลให้ถึงพร้อม
๓. การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^{๑๙}

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่ตัวบุคคล เพราะตระหนัก
ว่ามนุษย์เป็นผุ้ผิดและเป็นผู้ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเองตามหลักการและวิธีการที่พระองค์
ทรงค้นพบ เพราะความมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพ ทางปัญญาเมื่อได้ฟังการแนะนำแล้ว ก็จะสามารถพัฒนา
จิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการ
สอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับประเภทและศักยภาพของแต่ละ
บุคคลโดยพระองค์จะคำนึงถึงผู้ฟังเป็นหลัก ในการสอนแต่ละครั้งพระองค์จะทรงตรวจสอบดูลักษณะ
และระดับภูมิปัญญาของคน จึงจะทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระพุทธ
องค์ทรงแสดง

๓.๒ พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น จะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าการ
สอนแต่ละครั้งเพื่อประโยชน์อะไรแก่ใคร แล้วก็ทรงเตรียมเนื้อหาหรือเรื่องที่จะทรงสอนไปตามระดับ
ความยากง่ายไปพร้อม ๆ กับทรงคำนึงถึงตัวผู้รับการสอนหรือผู้ฟังด้วยว่า เขาจะสามารถเข้าใจและ
นำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกอยากเรียนรู้ และสนใจเอาใ้สมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้

^{๑๗}ช.อิตฺติ.(ไทย) ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.

^{๑๘}ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๒๘๑.

^{๑๙}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓.

เพราะวิธีการสอนมีหลากหลายรูปแบบ หลายวิธีการดังกล่าว จึงทำให้ในคราวที่ทรงประกาศพระพุทธศาสนานั้น มีบุคคลทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธาออกบวชตามและสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ ผลที่เกิดขึ้นมาก็คือแม้บางคนจะมีได้บวช แต่ก็ได้น้อมนำหลักธรรมเทศนาไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่สงบสุขทั้งในระดับบุคคลครอบครัว ชุมชนและสังคม ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๓.๒.๑ พุทธลีลาในการสอน

พระพุทธเจ้าเมื่อแสดงธรรมให้แก่ใครฟังแล้ว บุคคลนั้นเป็นอันต้องสำเร็จ คือ ได้บรรลุมรรคผลขั้นต้นขึ้นไป จนถึงขั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน เพราะพระองค์สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้รอบมาเหมือนการตกเบ็ด ที่จะได้ปลาเฉพาะที่ซึ่งต่างจากการหว่านแหที่หว่านลุ่มไปในน้ำ บางครั้งก็ได้ทั้งตัวใหญ่และตัวเล็กเหมือนการฟังธรรมที่มีสติปัญญารับได้มากน้อยแตกต่างกัน พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธลีลาในการสอนในรูปแบบต่าง ๆ ก็เพื่อทรงปลูกศรัทธาให้แก่บุคคลผู้ที่ฟังเกิดปสาทะอยากรู้ อยากเห็น และติดตาม เพราะเมื่อเรามองกว้าง ๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะที่เรียกว่า ลีลาการสอนของพระพุทธเจ้า ๔ ประการ คือ

๑) สันถัสสนา การชี้แจงแสดงเรื่องราวให้ชัด จำแนกแจกแจง แยกแยะและอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังงูมือไปดู เหมือนหงายชันที่คว่ำฉันนั้น มีคำวลีที่ว่า พุดเข้าใจง่ายต่อการปฏิบัติ วัตถุประสงค์ได้เป็นรูปธรรม

๒) สมาทปนา คือ การปลูกใจให้ปฏิบัติ ด้วยการแนะนำให้ซาบซึ้งถึงคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนและประโยชน์ที่จะได้รับเป็นผลทำให้ชีวิตอยู่เป็นสุข

๓) สมุตเตชนา คือ การเร้าใจ ยกใจ ชูใจให้อาจหาญกล้าด้วย การอธิบายให้กระตุ้นเร้าให้เกิดความอยากรู้ อยากมี อยากดี อยากเป็น อยากทำ ชวนให้มีมานะอดทนสู้งานหนักเอา เบาสู้ ไม่กลัวเหนื่อย

๔) สัมปหังสนา คือ การขโลมใจให้เข้มข้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวังการปลอบใจให้สดชื่นเบิกบานเป็นธรรมบันเทิงบำรุงจิตใจให้เข้มข้น สร้างความหวังให้มีชีวิตที่ดี มีกินมีใช้ อยู่สุขสบาย ไม่น้อยหน่าในการดำรงชีพ ยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นเกิดความสุขเหมือนให้อาหารแก่คนที่หิว ให้น้ำดื่มแก่คนที่กระหาย ให้เงินแก่คนต้องการเงิน

๓.๒.๒ พุทธลักษณะการสอน

- (๑) เหมือนหงายของที่คว่ำ
- (๒) เปิดของที่ปิด
- (๓) บอกทางแก่ผู้หลงทาง
- (๔) จุดไฟในที่มืด^{๒๐}

^{๒๐}วิ.มท. (ไทย) ๔/๑/๒.

๓.๒.๓ กลวิธี/อุบายประกอบการสอน

สมเด็จพระสัมมาสัมพระพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีการสอนหลากหลาย ทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาหลักซึ่งยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมะขั้นสูง เพราะพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีดังต่อไปนี้

๑) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบทรงยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้ เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจนดังเช่น เรื่องพราหมณ์ทะเลาะกันยึดความเห็นของตนเท่านั้นว่าถูก พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า ผู้ที่รู้เห็นอะไรแง่มุมเดียว ไม่แคล้วที่จะทะเลาะกัน ดูกคนตาบอดคลำช้าง แล้วเล่าเรื่องคนตาบอด ๙ คนให้ฟัง เป็นต้น

๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตรัสสอนราหุลว่า ราหุลเห็นน้ำที่เราเหลือไว้ในภาชนะหนึ่งหนึ่งใหม่ ราหุลตอบว่า เห็นพระเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า ดูก่อนราหุล คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ มีคุณความดีเหลือน้อย ดูก่อนในภาชนะนี้แหละ ตรัสแล้วทรงเทน้ำที่เหลือหนึ่งหนึ่งนั้นทิ้ง เป็นต้น

๓) การใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน พระองค์ทรงใช้สื่อทุกอย่างที่อยู่ใกล้ตัวมาสอน เช่น ขณะเดินไปในป่าแห่งหนึ่ง มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ตามเสด็จ พระองค์ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมาทำหนึ่งแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นใบไม้ในมือตถาคตไหม เห็นพระเจ้าข้า พระสงฆ์ตอบพร้อมกัน นี่คือการใช้สื่อใกล้ตัวในการสอน

๔) การทำเป็นตัวอย่าง เฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีบิดามารดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”^{๒๑}

๕) การเล่นภาษา เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาสมปฏิกาน ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามเป็นรอยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นรอยกรอง ไปทันที ทำนองกลอนสด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความ โดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางที่ไม่ดี พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดให้ความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปรออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย บางครั้งผู้มาเฝ้า บริภาษพระองค์ ด้วยคำพูดต่าง ๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องดีงาม เช่น กรณีของเวรัญชพราหมณ์ และสีหเสนาบตีผู้รับแผนมาจากนิครนถ์นาฏบุตร

๖) อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล เป็นวิธีการสอนที่นิยมนำมาใช้เป็นวิธีสอนที่ยอมรับในหลักความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual difference) ด้านสติปัญญาความสามารถ การสอนต้องเลือกใช้วิธีการและเรื่องราวที่เหมาะสมกับอัจฉริยภาพของผู้เรียน

๗) การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักจังหวะ และโอกาสในการสอนบางครั้งผู้เรียนยังไม่พร้อมก็ยังไม่ต้องสอน ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า เป็นการรอวิปากปริปัญญา คือรอให้พร้อมที่สุดจึง

^{๒๑}วิ.ม.พ. (ไทย) ๕/๑๖๖/๒๐๑.

สอน ซึ่งพระพุทธองค์จะสอนใครในแต่ละวันต้องตรวจดูก่อนว่าผู้ใดที่มีวิบากพร้อม เมื่อทรงทราบก็จะเสด็จไปโปรด จะไม่ทรงซึ่งสอนก่อนถึงกาลทุกครั้ง

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นหา มานะพิธีเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญสุด แต่จะใช้วิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะรู้สึกกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ยอมรับให้ผู้เรียนรู้สึกว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรชมก็ชม โอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อยตาม สมควรปลอบก็ปลอบจูงหว่า ดั่งพระดำรัสว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง”^{๒๒}

๙) การลงโทษและให้รางวัล การสอนในพระศาสนาของพุทธศาสนามีทั้งการสอนแบบให้รางวัล คือการยกย่อง ชมเชย และการลงโทษ โดยการชมเชยนั้นเป็นการชมเพื่อให้ปรากฏแก่ผู้อื่นในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครูที่จะต้องยกย่องศิษย์เมื่อเขาทำดี

๑๐) กลวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เป็นการอาศัยปฏิภาณคือความฉลาดในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเรียกว่าอุบายโกศล สำหรับนำมาแก้ไขปัญหาก็ไม่ได้คาดคิดมาก่อนได้ให้พลิกจากร้ายกลายเป็นดี

๓.๒.๔ พุทธวิธีในการสอน

พุทธวิธีในการสอน หมายถึง วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือ บุคคลทั่วไปทั้ง เทวดา ตามพระนามที่ได้รับยกย่องว่า สัตถา เทวมนุสสานิ ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เนื่องจากทรงมีพุทธวิธีหลายประการอันเหมาะสมแก่ผู้ฟัง หรือผู้สนทนาด้วย เมื่อจบการสอนหรือการสนทนา จึงมักจะได้รับผลสมความมุ่งหมาย คือ ผู้ฟังได้บรรลุผลมรรคผลบ้าง แสดงตนถึงพระรัตนตรัยเป็นพุทธมามกะบ้าง สดแล้วแต่บุญบารมีหรืออินทรีย์ของแต่ละคนซึ่งแก่อ่อนไม่เท่ากัน บางคราวทรงรอคอยให้อินทรีย์ของพระสาวกบางท่านแก่กล้าเพียงพอเสียก่อนแล้วจึงทรงแสดงธรรม จะเรียกว่า ทรงรอคอยความพร้อมก็ได้^{๒๓}

พระพุทธเจ้ามีวิธีการสอนที่หลากหลายพระองค์จะทรงพิจารณาจากบุคคลที่กำลังรับฟัง ถ้าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อยก็จะสอนธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้มีปัญญามากก็จะใช้อีกรูปแบบหนึ่ง แต่ถึงจะมีวิธีการสอนที่หลากหลายอย่างไร เมื่อจัดเข้าอยู่ในประเภทแล้ว จำแนกวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๔ ประเภท ได้แก่

๑. แบบสากัจฉาหรือสนทนา

เป็นการสอนโดยใช้วิธีการถามคู่สนทนา เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจธรรมะและความเลื่อมใสศรัทธา วิธีการแบบนี้จะเห็นได้จากที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดที่สามารถพูดคุยตอบโต้กันได้ การสอนแบบนี้จะปรากฏในพระไตรปิฎกหลาย ๆ ที่เช่น กรณีของปริพาชก ชื่อว่าวัจฉโคตร ที่เข้าไปทูลถามเรื่องความเห็นสุดโต่ง ๑๐ ประการ กับพระองค์ และก็ได้มีการสนทนาแบบถาม -

^{๒๒}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๘๗.

^{๒๓}ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๒, ๒๔๓/๓๕๒, ๓๕๔.

ตอบ ในเรื่องดังกล่าวระหว่างปริพาชกกับพระองค์๑๓ เป็นต้น ในการสอนแบบสากัจฉาหรือสนทนา จะมีการถามในรายละเอียดได้มากกว่าการสอนแบบทั่วไป เพราะเป็นการให้ข้อมูล ต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัดซึ่งเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบ ผู้ฟังรับคุณวิเศษจากการฟังธรรมโดยวิธีนี้อยู่เสมอ

๒. แบบบรรยาย

พระพุทธเจ้าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน และพระสาวกเป็นจำนวนมากมารับฟัง ถือว่าเป็นวิธีการที่พระองค์ใช้มากที่สุด ในการแสดงธรรม มีทั้งการแสดงธรรมที่มีใจความยาว และที่มีใจความแบบแคบ ๆ ตามแต่สถานการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม ดังที่ทรงแสดงพระธรรมในเขตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายทุกวันและที่นำสังเกตคือผู้ฟังมักจะมีความรู้ หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ครั้งแรก ทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความล้มเหลวทรมาณร่างกาย กับความหมกหมุ่นในกาม แล้วชี้ไปทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และอริสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด

๓. แบบตอบปัญหา

การตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและวิธีตอบให้เหมาะสม ผู้ถามอาจจะถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบ คำถามที่สงสัยมานานบางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบอับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หรือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน ตรัสว่า “การตอบปัญหาใด ๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภท^{๒๔} คือ

๓.๑ เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา ตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ ฟังตอบไปทีเดียวว่า ถูกต้อง

๓.๒ ปฏิจปฺกขพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะ ก็เหมือนจักขุ ฟังย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแ่งไหน ถ้าบอกว่าในแ่งเป็นเครื่องมอง ฟังตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถาม ในแ่งอนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

๓.๓ วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกความตอบเป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตะบะใช้หรือไม่ อย่ารีบตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธองค์ทรงติเตียนตะบะที่ทรมาณตนเองแต่ทรงสรรเสริญว่า ความอดทนเป็นยอดแห่งตะบะ

๓.๔ ฐาปณียปัญหาปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปไม่ตอบ หรือฟังยับยั้งเสีย เพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อยากทราบว่าคุณสอนของใครถูกคำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือนิเวศน์ปัญหาของพระองค์

^{๒๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ

โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎและข้อบังคับให้สาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือตัวด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่องที่เสียหายขึ้นหรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความเห็นชอบ

ด้วยพุทธรวิธอันชาญฉลาดและมีประโยชน์แก่ผู้ฟังนี้เอง จึงทรงสามารถตั้งพุทธศาสนาจักรขึ้นท่ามกลางศาสดาเจ้าลัทธิทั้งหลายในสมัยนั้น ซึ่งล้วนต่อต้านและเป็นปฏิปักษ์ต่อคำสอนของพระองค์ เสมือนดอกบัวโผล่ขึ้นท่ามกลางหนามและโคลนตม แต่ก็ทรงสามารถหมุนธรรมจักรอันประเสริฐสู่ดวงใจของมนุษยนิกรให้ได้รับพระธรรมเป็นที่ยอมรับกันทั่วหน้าว่า คำสอนของพระองค์เป็นสิ่งอำนวยสุขให้จริง ตั้งแต่บัดนั้นจนกระทั่งบัดนี้ เมื่อทรงเทศนาจบลงก็มีผู้สรรเสริญพระธรรมเทศนาเสมอว่า “แจ่มแจ้งจริง พระองค์ผู้เจริญ แจ่มแจ้งจริง พระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทางส่องประทีปในที่มืดให้คนมีจักขุได้เห็นรูป” พร้อมกันนั้นก็แสดงเป็นต้นเป็นอุบาสกหรืออุบาสกาถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

๓.๒.๕ จุดมุ่งหมายในการที่ทรงสอน ๓ ประการ คือ^{๒๕}

๑) เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิปัญญาธรรมเทศนา)

ข้อนี้ หมายความว่า สิ่งใดที่ทรงรู้แล้วเห็นแล้ว แต่เมื่อทรงเห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับคำสอนก็ไม่ทรงสอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้จริงเห็นแจ้งเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้น ๆ เหมือนครูที่มีความรู้สูงมาก แต่ถึงกระนั้นก็ยังย่อมนำเอาเฉพาะความรู้เท่าที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้น ๆ มาสอนเท่าที่ศิษย์จะรับได้ เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์ อนึ่งเหมือนบิดามารดาแม้จะมีทรัพย์มากปานใด ก็ย่อมให้ทรัพย์แก่บุตร ตามควรแก่วัยและความจำเป็นของบุตรนั้น ๆ

๒) เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงให้เห็นด้วยตนเอง (นิทานธรรมเทศนา)

อธิบายว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตาม พุทธรวิธในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓) เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครจริย สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน

(๑) บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้น^{๒๖} พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสนีปาฏิหาริย์ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุด ข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนกระทั่งบัดนี้ ก็ด้วยอำนาจของอนุศาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง

ส่วนอนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือ การสั่งสอนให้เว้นสิ่งที่ควรเว้น ให้ทำสิ่งที่ควรทำ ทั้งทางกาย วาจา ใจ นั้นเป็นสิ่งประณีตและมีประโยชน์พระองค์ทรงสรรเสริญ ต่อจากนั้นทรงแสดงธรรมแก่

^{๒๕} อ.จ. ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๕๖/๕๖๕.

^{๒๖} ๑. อิทธิปาฏิหาริย์ การแสดงฤทธิ์ต่างๆ ๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ การดักใจคนได้ รู้ใจคน ๓. อนุศาสนีปาฏิหาริย์ การสั่งสอนให้เข้าใจเรื่องต่างๆ ตามเป็นจริง.

เกวัญหลายประการ เช่น ศีลระดับต่าง ๆ อินทรีย์สังวร การละนิรณ ๕ ได้ การได้ญาณระดับต่าง ๆ วิชา ๘ เมื่อจบพระพุทธดำรัส นายเกวัญก็แสดงความชื่นชมยินดีต่อภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

(๒) ทรงเน้นการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์เพื่อประโยชน์ของผู้ปฏิบัติว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างยิ่ง มีเรื่องราวที่เป็นหลักฐานในสมัยพุทธกาล

๓.๒.๖ ทำที่ที่ทรงสอน

- ๑) ทรงสอนอย่างละมุนละม่อม
- ๒) ทรงสอนอย่างเข้มงวดรุนแรง
- ๓) ทรงสอนอย่างขอร้องวิงวอน^{๒๗}

๓.๒.๗ แผนการสอนของพระพุทธเจ้า

๑) **วิเคราะห์ผู้ฟัง** พระองค์จะทรงศึกษาและเลือกบุคคลอย่างละเอียด จะเห็นได้จากพุทธกิจที่ทรงใช้ เช่น ในเวลาใกล้รุ่งจะทรงตรวจดูสัตว์โลกผู้สมควรได้รับพระกรุณา เป็นต้น โดยทรงชี้ให้เห็นทางปฏิบัติที่ผิดและเสนอแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง รวมทั้งทรงวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงสามัญลักษณะคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กับทรงใช้สอนพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระนาคิตะ พระสารีบุตรพระองค์ทรงวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงว่าเวทนาไม่เที่ยง พระมหาโมคคัลลานะพระองค์ทรงวิเคราะห์ให้เข้าใจถึงว่าธาตุ ๔ คือ ปรฐวี อาโต เตโช วาโย ที่ประชุมกันเข้าเป็นกายเป็นของไม่ใช่ตน

๒) **กำหนดรู้บริบทของผู้ฟัง** พระพุทธองค์จะทรงกำหนดรู้ถึงคุณลักษณะภูมิหลังของผู้ฟัง โดยทรงชี้ให้เห็นว่าท่านและศีลมีผลส่งผลให้เกิดในสวรรค์อันเป็นแดนที่พรั่งพร้อมด้วยเบญจกามคุณ แต่ถึงอย่างไรเบญจกามคุณในสวรรค์นั้น ก็ยังเป็นของต่ำ ฆ่าให้โทษ เป็นทุกข์ สุดท้ายทรงชี้ให้เห็นว่าการออกบวชเป็นทางที่ดีที่สุด แล้วทรงตอบคำถามเรื่องทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ เช่น เพศ วัย ฐานะ ความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม ชุมชน จารีตประเพณี อุปนิสัย ระดับสติปัญญา เป็นต้น

๓) **กำหนดเนื้อหาสาระที่จะทรงใช้สอน** ขั้นตอนการเลือกธรรมที่จะนำมาสอนนั้น นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่าผู้ฟังย่อมมีความพร้อม มีคุณสมบัติบริบททางสังคมที่ต่างกัน มีอินทรีย์ที่แก่กล้าต่างกัน การกำหนดเนื้อหาสาระที่มีความยากง่ายให้ตรงกับความต้องการของผู้รับฟังย่อมมีผลต่อการรับรู้ธรรมะของผู้ฟังทั้งสิ้น

๔) **รูปแบบการนำเสนอ** พระพุทธเจ้าทรงมีรูปแบบในการสอนมากมาย เช่น การสนทนาการบรรยาย และการตอบปัญหา เป็นต้น

๕) **วิธีการนำเสนอ** พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการนำเสนอที่หลากหลาย เช่น บางครั้งทรงใช้วิธียกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบ บางครั้งใช้วิธีตอบปัญหา บางครั้งใช้วิธีเล่านิทานประกอบ เป็นต้น

๖) **ลดส่วนที่เกินเพิ่มส่วนที่พร่อง** การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้ามุ่งประโยชน์เกื้อกูลและประโยชน์ต่อชาวโลกโดยอาศัยพระกรุณาธิคุณเป็นที่ตั้ง

^{๒๗}ที.ม (ไทย) ๔/๓๗/๓๒.

๗) การประเมินผล พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการประเมินผลในการแสดงธรรมทุกครั้งเมื่อจบการแสดงธรรมเทศนาแล้วจะเกิดคำว่า อัมมาภิสมโย คือ การได้บรรลุธรรมตามเหตุปัจจัย ส่วนคนที่อยู่ในที่ประชุมนั้นก็จักสามารถบรรลุคุณธรรมมากน้อยต่างกันไปตามความแก่กล้าของอินทรีย์^{๒๘}

๘) การติดตามผล พระพุทธองค์จะทรงติดตามผลความคืบหน้าในเรื่องที่ทรงสอนไป เช่น ทรงมอบให้พระสารีบุตรเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทแก่พระราชนัดดาผู้บวชเมื่อแก่ ภายหลังเมื่อพระสารีบุตรนำมาเฝ้า จึงได้ตรัสถามถึงความเป็นไปของพระราชนัดดา ซึ่งพระสารีบุตรก็ทูลว่า พระราชนัดดาเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายเหลือเกิน เป็นต้น

สรุปได้ว่า แผนการสอนของพระพุทธเจ้าจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงมีแผนการสอนเป็นขั้นตอนเริ่มแต่การเลือกบุคคลที่จะทรงสอนว่า มีคุณลักษณะหรือภูมิหลังเป็นอย่างไร แล้วจึงทรงกำหนดเนื้อหาสาระให้เหมาะกับบุคคลนั้น ๆ ทรงมีวิธีการหรือรูปแบบในการนำเสนอมากมาย ทรงลดส่วนที่เกินและเพิ่มส่วนที่ขาดโดยมีพระกรุณาคุณเป็นที่ตั้ง หลังจากดำเนินการสอนแล้วพระพุทธองค์ก็ทรงประเมินผลว่าเกิดประโยชน์มากน้อยเพียงใด และทรงติดตามผลของการปฏิบัติการทุกครั้งไป

นอกจากนี้ ยังวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสาวกอื่น ๆ ที่ใช้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสารีบุตร โดยท่านได้นำมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการเริ่มสนทนาเพื่อสร้างความคุ้นเคย เผยแผ่ด้วยมุ่งเน้นเนื้อหาสาระ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่ยกตนข่มท่าน ใช้ภาษาที่นุ่มนวล สละสลวย ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ

วิธีการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัสสปะ โดยท่านได้นำเอาวิธีการเผยแผ่ที่มุ่งเน้นรักษาพุทธพจน์ ซึ่งสามารถรักษาคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาไว้ได้

วิธีการของพระอัสสชิ คือ การเผยแผ่ด้วยการใช้สื่อสารทางอาการสำรวจผ่านสื่อบุคคลได้แก่ตัวท่านเอง เพื่อสร้างศรัทธาปสาทะแก่ผู้พบเห็น^{๒๙}

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้นพระองค์ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ด้วยความมุ่งมั่นและรักในการที่จะให้สาวกของพระองค์เองได้รับเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง และสามารถนำหลักธรรมที่พระองค์ได้สั่งสอนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และสั่งสอนผู้อื่นให้ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง

^{๒๘}พระราชบัญญัติฯ (ชยวิโส/ไชยวงศ์), “ศึกษารูปแบบและแนวทางการเผยแผ่ธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีการแสดงพระธรรมเทศนาในวันอัมมัสสวนะ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๔๒,” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๔๘), หน้า ๒๒ - ๒๓.

^{๒๙}พระมหาศักดิ์พิชิต ฐานสิทฺโธ, “ศึกษาบทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมของพระวิสุทธาธิปดี(วีระ ภาทจารี)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๙), หน้า ๒๓-๒๕.

๓.๒.๘ คุณสมบัติของภิกษุผู้เผยแผ่

พระภิกษุผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ตรัสสั่งสอน หลักการปฏิบัติด้านต่าง ๆ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ดังมีหลักพึงปฏิบัติต่อไปนี้

๑) ประกอบด้วยหลักอภิธานียธรรม ๗ ประการ^{๓๐} เป็นหลักธรรมที่สร้างความเจริญให้เกิดขึ้นและยังสกัดกั้นความเสื่อมไม่ให้เกิดขึ้นแก่ พระภิกษุผู้เผยแผ่ธรรมดังนี้คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

๓. ไม่บัญญัติในสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ลบล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งที่ควรรับฟัง

๕. ไม่ลู่อ่านาถตณหาคือความอยากที่เกิดขึ้น

๖. ยินดีในเสนาสนะ

๗. ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่ผาสุก

๒) ประกอบด้วยหลักสารณียธรรม : ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน^{๓๑}

หลักธรรมนี้เป็นธรรมเพื่อให้ระลึกถึงกัน รักกัน เคารพกัน มีความสงเคราะห์ ไม่วิวาทกัน มีความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของภิกษุผู้เผยแผ่ธรรมคือ

๑. ตั้งมั่นเมตตาทายกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

๒. ตั้งมั่นในเมตตาวัจกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

๓. ตั้งมั่นในเมตตาเมทกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

๔. สาธารณโมคิ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบ

๕. สีสสามัญญตา มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย

๖. ทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบอันเดียวกัน

บุคคลผู้อยู่ในฐานะนักเผยแผ่เมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ย่อมทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๓) ประกอบด้วยสัปปริสธรรม ๗ ประการ^{๓๒}

ภิกษุผู้เผยแผ่ต้องมีหลักสัปปริสธรรม ดังที่มาในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า

๑. มีธัมมัญญตา เป็นผู้รู้ธรรมะคือหลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่องที่จะสื่อสารรู้แจ้งแทงตลอดในทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตน

^{๓๐}อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗-๓๘.

^{๓๑}อง.ฉกก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๗-๔๒๘.

^{๓๒}อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๕.

๒. มีอัตถัญญตา รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของการสื่อสารที่แน่นอน

๓. มีอัตตัญญตา รู้จักตนเอง รู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่อย่างไร การรู้จักตนเองเป็นสิ่งที่สำคัญยังสามารถรับรู้ วิเคราะห์ สังเคราะห์ และมีวิจารณ์ญาณที่สุขุม รอบคอบ มีเหตุมีผล ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๔. มีมัตถัญญตา รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี การสื่อสารบางอย่างหากมากเกินไป ผู้รับสารก็รับไม่ได้ หากน้อยเกินไปก็ไม่เพียงพอ การรู้ประมาณในการสื่อสาร คือไม่ส่งสารซ้ำซากมากเกินไป หรือน้อยเกินไป

๕. มีกาลัญญตา รู้จักเวลา ผู้ส่งสารต้องรู้จักเวลาในการสื่อสารว่าเวลาไหนควร เวลาไหนไม่ควร รู้จักเลือกเนื้อหาให้เข้ากับสถานการณ์และเวลาในขณะนั้น ๆ ได้ดี

๖. มีปริสัณญตา รู้จักชุมชน รู้จักสังคม ยิ่งรู้จักมากเท่าไร ประสิทธิภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนายิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น

๗. มีปุคคลปโรปรัญญตา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล ว่าผู้ฟังแต่ละคนแต่ละกลุ่มมีลักษณะ มีจิตอัธยาศัย มีศักยภาพในการรับฟังธรรมมากน้อยเพียงไร

๔) ประกอบด้วยองค์แห่งธรรมกถึก ๕ ประการ^{๓๓}

ภิกษุผู้เผยแผ่ธรรมต้องประกอบด้วยองค์แห่งธรรมกถึก ฟังตั้งธรรม ๕ อย่าง ไว้ในใจ คือ

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ (อนุปฺพุทฺธิกา)

๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ (ปริยายทสฺสาวิ)

๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา (อนุยต ปฏิจจ)

๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อาภิส (น อาภิสฺนตาโร)

๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น (อตฺตานญฺจ ปฺรณฺจ อนุปฺพจฺจ)

เหล่านี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระสาวกผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ให้ปฏิบัติตาม ย่อมทำให้สามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ฟังได้อย่างเต็มที่สมตามวัตถุประสงค์ของการเผยแผ่ธรรมได้โดยง่าย

ดังตัวอย่างธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ เน้นไปที่บุคคลผู้รับฟังคือว่าภิกษุผู้เผยแผ่ต้องคาดหวังให้ผู้ฟังได้รับผล ๕ ประการ^{๓๔} จากการรับฟัง คือ

๑. ผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง

๒. สิ่งใดได้เคยฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด

๓. บรรเทาความสงสัยที่มีเสียได้

๔. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้

๕. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส

^{๓๓}อง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

^{๓๔}อง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

สรุปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนหลักการที่ภิกษุผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องมีหลักธรรมประจำใจที่พึงปฏิบัติ คือ ต้องมีหลักอปริหานิยธรรม ๗ ประการ หลักสาราณียธรรม ๖ ประการ หลักสัปปริสธรรม ๗ ประการ และจะต้องมีองค์แห่งพระธรรมกถึก ๕ ประการ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้อย่างเต็มที่ที่ทำให้การเผยแผ่เกิดประโยชน์สูงสุด

ดังนั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันนี้สอดคล้องกับเทคนิคและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ จะตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าจะกำหนดเป้าหมายเพื่ออะไร แล้วก็จะมีการเตรียมการเกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องนี้ โดยเรียงลำดับเนื้อหาจากยากไปหาง่าย พร้อมกับคำนึงถึงวุฒิภาวะของผู้ฟังว่า เขาจะสามารถเข้าใจ และเอาใจใส่มากแค่ไหนเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ยังมหาชนให้พ้นจากความทุกข์ โดยการน้อมนำเอาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตที่สุขสงบทั้งในระดับบุคคลครอบครัวชุมชนและสังคม

๓.๓ พุทธวิธีการบริหารในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ใช้หลักการและเหตุผลมาเป็นองค์ประกอบหลักในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ได้มีวิธีการที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

๓.๓.๑ พุทธวิธีบริหาร

การบริหาร หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น (Getting things done through other people) เมื่อว่าตามคานียานี้ การบริหารในพระพุทธศาสนา เริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรมสองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือ ในวันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ปัจจุวัคคีย์ซึ่งทำให้เกิดพระสงฆ์ขึ้น เมื่อมีพระสงฆ์เป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงต้องทรงบริหารคณะสงฆ์^{๓๕}

๓.๓.๒ พุทธวิธีในการวางแผน

ในพุทธวิธีเกี่ยวกับวางแผนนี้ สิ่งที่สำคัญมากคือผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้บริหารต้องมีจักขุ แปลว่า มีสายตาวไกล คือ มองการณ์ไกล”^{๓๖} วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจน พระพุทธเจ้าทรงกำหนดจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาไว้ว่า การประพฤติปฏิบัติธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่จุดเดียวคือวิมุตติ (ความหลุดพ้น พ้นจากทุกข์) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม ฉันทิธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียว คือ วิมุตติรส ฉันทิธรรมวินัยนี้”^{๓๗}

^{๓๕}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์พิเศษ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๓, หน้า ๓.

^{๓๖}อง.ตัก.(ไทย) ๒๐/๔๕๙/๑๔๖.

^{๓๗}วิ.จุล.(ไทย) ๗/๔๖๒/๒๙๑.

พระพุทธดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งกองทุกข์โดยชอบเถิด”^{๓๘} ด้วยพระดำรัสนี้ได้กล่าวให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ (เป้าหมาย) ของการอุปสมบทไว้ชัดเจนว่า “เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งกองทุกข์โดยชอบเถิด” คือวัตถุประสงค์ส่วนตัวของพระภิกษุ ต้องมุ่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น มีไว้เพื่อศีล สมาธิ ปัญญา และเพื่อเจตวิมุตติ หรือ ความหลุดพ้นแห่งจิต^{๓๙} การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ส่วนตัว เรียกว่า อัตตहितสมบัติ การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ของคนอื่น เรียกว่า ปรีทิตปฏิบัติ แต่เมื่อได้บรรลุปะระอรหันต์แล้ว พระอรหันต์จะดำเนินชีวิตเพื่อช่วยเหลือคนอื่นเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งพุทธกาลพอพ้นพรรษาแรก มีพระภิกษุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๖๐ องค์ พระพุทธองค์ได้ส่งพระสาวกเหล่านั้นให้แยกย้ายกันไปในทิศต่าง ๆ เพื่ออนุเคราะห์ประชาชนให้เข้าถึงธรรมเพื่อความพ้นทุกข์

พระพุทธเจ้าทรงวางแผนเพื่อประกาศพระศาสนาแล้วส่งพระสาวกเหล่านั้น ไปประกาศพระพุทธศาสนาด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่อกุล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกันสองรูป แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๔๐}

จะเห็นได้ว่าการวางแผนเพื่อบริหารองค์กรของพระพุทธองค์นั้น มีการใช้วิสัยทัศน์กำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และพันธกิจ ขององค์กรคณะสงฆ์ไว้อย่างชัดเจน องค์กรพระพุทธศาสนาเจริญเติบโตขึ้นมาได้เพราะผลจากวิสัยทัศน์ของพระพุทธเจ้า

๓.๓.๓ พุทธวิธีในการจัดองค์กร

พระภิกษุที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา ต้องเริ่มต้นจากศูนัย คือ ไม่อนุญาตให้นำขนขึ้น วรรณะ หรือ ตำแหน่งในเพศฆราวาส มาใช้ในหมู่องค์กรสงฆ์ ใครก็ตามที่บวชใหม่ในพระพุทธศาสนา จะต้องให้ความเคารพในพระผู้บวชก่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเสมือนแม่น้ำใหญ่บางสาย คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละนามและโคตรอันเดิมเสีย ถึงซึ่งอันนับว่ามหาสมุทรเหมือนกัน วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ก็เช่นเดียวกัน คือ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและตระกูลเดิมเสีย ถึงซึ่งอันนับว่าสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหมือนกัน”^{๔๑}

^{๓๘}วิ. มหา.(ไทย) ๑/๑๘/๒๓.

^{๓๙}ม. มุ.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๗๓.

^{๔๐}วิ. มหา.(ไทย) ๑/๓๒/๒๙.

^{๔๑}วิ. จุล.(ไทย) ๗/๔๖๐/๒๙๐.

๓.๓.๔ พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่การรับคนเข้ามาบวช ที่ต้องมีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ในการอุปสมบทแก่กุลบุตรตามแบบจตุตถกรรม พระสงฆ์ผู้เป็นประธานในพิธีอุปสมบทเรียกว่า พระอุปัชฌาย์ การรับคนเข้ามาอุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ที่มาประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่ประกอบพิธีอุปสมบท เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบวชใหม่จะได้รับการฝึกหัดอบรมและการศึกษาเล่าเรียนจากพระอุปัชฌาย์โดยอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ ๕ จึงจะเรียกว่า นิสัยมุตตกะ คือผู้พ้นจากการพึ่งพาอุปชฌาย์ ดังนั้นกระบวนการฝึกอบรมพระบวชใหม่จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง กระบวนการนี้ก่อให้เกิดระบบโรงเรียนวัด ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่สำคัญในประเทศอินเดีย เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทา

๓.๓.๕ พุทธวิธีในการอำนวยการ

การอำนวยการให้เกิดการดำเนินงานในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับให้ปฏิบัติตามผู้นำในพระพุทธศาสนา การที่สมาชิกจะทำตามคำสั่งของผู้บริหารหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในผู้บริหารเป็นสำคัญ

อะไรคือความแตกต่างระหว่างผู้บริหารกับผู้นำ

ผู้บริหาร คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นทำงานตามที่ผู้บริหารต้องการ

ผู้นำ คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นทำงานตามที่ผู้นำต้องการ

ดังนั้น ผู้บริหารเชิงพุทธต้องมีภาวะผู้นำ คือมีความสามารถในการจูงใจให้คนเกิดความต้องการอยากปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บริหาร

พระพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วย อตตหิตคุณสาบัติและปรหิตปฏิบัติ จึงสามารถใช้ภาวะผู้นำบริหารกิจการพระพุทธศาสนาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อตตหิตสมบัติที่สำคัญในการบริหารของพระพุทธเจ้าก็คือ ความสามารถในการสื่อสารกับคนทั่วไปใน การสื่อสารเพื่อการบริหาร แต่ครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้ หลัก ๔ ส.^{๔๒} ซึ่งมีคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังต่อไปนี้

๑ สันทิสสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนของการดำเนินงานได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย

๒ สมาทปนา (จงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าจะต้องฝ่าฟันให้ไกลและไปถึง

๓ สมุตเตชนา (แก้หลักเก่า) หมายถึง การปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และมีความกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย

๔ สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตรซึ่งจะส่งเสริมสมาชิกมีความสุขในการทำงาน

^{๔๒}ที. ส. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

ยิ่งไปกว่านั้น การสั่งการแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับได้ง่ายเพราะไม่ทรงไม่ใช้วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำความดีซึ่งเรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการ^{๔๓}

๑. อัตตาธิปไตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้ง

๒. โลกาธิปไตย การทำความดีเพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง นั่นคือ ยึดทัศนะหรือคะแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้ง

๓. ธรรมาธิปไตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ นั่นคือ ยึดธรรม คือหน้าที่ที่สำคัญ แม้พระพุทธเจ้าจะประกาศว่า พระองค์เป็นธรรมราชา แต่ก็ไม่ทรงใช้อำนาจเบ็ดเสร็จโดยลำพัง พระองค์เองตามแบบราชาธิปไตย ในการสมัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงกระจายอำนาจในการบริหารของพระพุทธเจ้าผู้หมดกิเลสแล้ว ย่อมไม่เพื่อความยิ่งใหญ่ส่วนพระองค์ การบริหารของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช้อัตตาธิปไตย นอกจากนี้พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงบริหารกิจการพระพุทธศาสนาตามค่านินทาและสรรเสริญของชาวโลก การบริหารของพระองค์จึงไม่ใช่โลกาธิปไตย พุทธวิธีบริหารเป็นธรรมาธิปไตย เพราะพระพุทธเจ้ายึดธรรมคือ หลักการสร้างประโยชน์สุขเพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงหลักการบริหารของพระองค์ไว้ว่า

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมาธิปไตยนี้เอง จึงไม่มีการตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ทูลถามว่า จะทรงตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์หรือไม่ ทั้งนี้เพราะทรงประสงค์จะให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองโดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักการปกครอง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วจะเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไป”^{๔๔}

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน พระมหากัสสปะได้ปฏิบัติตามพุทธพจน์นี้ โดยเรียกประชุมพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ สำหรับใช้เป็นหลักอ้างอิงในการในการบริหารกิจการพระศาสนา นับแต่นั้นมาการบริหารกิจการพระศาสนาก็ยึดพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยมีคณะสงฆ์เป็นองค์กรบริหารสูงสุดสืบต่อจนทุกวันนี้

๓.๓.๖ พุทธวิธีในการกำกับดูแล

การบัญญัติพระวินัยเป็นเครื่องช่วยให้พระสงฆ์มีวินัยในตนเองและมีเกณฑ์ในการประเมินตนเอง เมื่อเห็นว่าตนทำผิดพลาดไปจากมาตรฐานความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และความผิดพลาดนั้นไม่ร้ายแรงถึงขนาดต้องถูกขับออกจากหมู่คณะ หรือขาดความเป็นภิกษุพระสงฆ์แต่ละรูปจะสารภาพความผิดพลาดต่อเพื่อนพระสงฆ์ด้วยกัน พินิจสารภาพเรียกว่า การแสดงอาบัติซึ่งลงท้ายคำมั่นว่า จะทำไม่ผิดอย่างนั้นไปอีกต่อไป (น ปุณณ กสิสสามิ)

เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ภิกษุนำศีลสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เหล่านั้น มาสวดให้กันและกันฟังทุกกึ่งเดือนในวันพระ

^{๔๓}อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๗๙/๑๘๖.

^{๔๔}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๗/๑๔๐.

๑๕ คำ ประเพณีปฏิบัตินี้เรียกว่า การสวดปาฏิโมกข์ ในตอนจบ ของศีลสิกขาบทแต่ละข้อ ผู้สวดก็จะถามที่ประชุมสงฆ์ ว่า “กัจจิตถ ปริสุทฺธา ทานทั้งหลายบริสุทฺธในศีลสิกขานี้แล้วหรือ”^{๔๕}

ในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขัดแย้ง ซึ่งเร็วกว่าอธิกรณ์ขึ้นในองค์การสงฆ์ อันเนื่องมาพระสงฆ์บางรูปไม่ยอมรับการกำกับดูแลนั้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวิธีระงับอธิกรณ์ ซึ่งเรียกว่า อธิกรณ์สมณะ ๗ ประการ^{๔๖} ตัวอย่างเช่น

สัมมุขาวินัย คือ วิธีระงับข้อพิพาทด้วยการที่คณะสงฆ์ประชุมพร้อมกับพิจารณาข้อกล่าวหาของฝ่ายโจทก์และคำแก้ต่างของฝ่ายจำเลย แล้วตัดสินโดยยึดหลักพระธรรมวินัย

เยภยยสิกา คือ วิธีระงับข้อพิพาท โดยให้ที่ประชุมสงฆ์ออกเสียงชี้ขาด ฝ่ายที่ได้รับเสียงสนับสนุนข้างมากเป็นฝ่ายชนะ

ติณวัตรการกะ คือ วิธีระงับข้อพิพาท ด้วยการประนีประนอมยอมความ โดยที่คู่กรณีตกลงเลิกกันไปไม่ต้องมีการชำระสะสางให้มากเรื่องเหมือนเอาหญ้ามากลบทับปัญหาไว้

กระบวนการกำกับดูแลความประพฤติของสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้นั้น เป็นหลักประกันความมั่นคงและความบริสุทธิ์ผุดผ่องของคณะสงฆ์

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่บุคคล เพราะตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้ และเป็นผู้รู้ ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเองตามหลักการและวิธีการที่พระองค์ทรงค้นพบ เพราะว่ามีมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพทางปัญญา เมื่อได้ฟังการแนะนำแล้ว ก็จะสามารถพัฒนาจิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายขึ้นอยู่กับประเภทและศักยภาพของแต่ละบุคคล

^{๔๕}วิ.มท. (ไทย) ๑/๓๐๐/๒๒๐.

^{๔๖}วิ.มท. (ไทย) ๒/๘๗๙/๕๗๑.